

Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. 2016), a Károli Bibliát újra lefordítani azonban nyilvánvaló lehetetlenség.

A kötetet értékelve megállapítható, hogy alapos és hosszú elméleti fejezte alkalmas arra, hogy a fiatal (középszintű vagy egyetemi hallgató) olvasót bevezesse a tudományos munka módszereibe, ösztönözze hasonló szakmai munkára; szótári része pedig, mivel anyagát olyan frazémák teszik ki, amelyek a magyar szépirodalomban és publicisztikában előfordulnak, hozzásegít ahhoz, hogy ezeket a szövegeket az olvasó pontosan tudja értelmezni.

V. Raisz Rózsa

ny. tanszékvezető főiskolai tanár
Eszterházy Károly Egyetem, Eger

Implicit tudás, anyanyelvi hallgatólagos tudás

Szívós Mihály könyve Polányi Mihály elméletéről

A hallgatólagos tudás általános elmélete. Magyar szemiotikai tanulmányok 40. kötet. Magyar Szemiotikai Társaság, Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2017. 334 lap

A munka célja, szerkezete

Szívós Mihály filozófus és szemiotikus kutatásainak célját könyve utolsó harmadának bevezetőjében így fogalmazza meg: „A filozófia története arról tanúskodik, hogy egy-egy elmélet keletkezéstörténetének vizsgálata során fontos módszertani lépés az, hogy feltárják azokat a keletkezési kontextusokat és szerzői célkitűzéseket, amelyek egyrészt a létrehozását elősegítették, másrészt bizonyos mértékig a tartalmát is meghatározták. [...] ezért ama szerzői tudományfilozófiái, világnézeti, filozófiatörténeti és eszmetörténeti pozicionálásokkal foglalkozom, amelyek a hallgatólagos tudás elméletének kialakulását és tudományos nyilvánosság elé kerülésének módját alapvetően befolyásolták” (210). Szívós Mihály könyve aprólékos filológiai módszerrel tárja fel a téma keletkezéstörténetét (az első könyvben az elsőtől a nyolcadik részig), ezt követi a téma utólagos reflexiója (kilencedik rész: A hallgatólagos tudás és a kognitív tudattalan kutatása 1976 és 2014 között), majd pedig egy teljesen önálló téma, úgy is jelöli a szerző, hogy: Második könyv: A hallgatólagos tudás általános elmélete (255–316).

Első könyv:

Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezéstörténetében

A hallgatólagos tudás (először mint személyes tudás) elméletét a 20. század ötvenes-hatvanas éveiben Polányi Mihály (1891–1976) dolgozta ki. A hallgatólagos tudás tömören így fogalmazható meg: „többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani” (29). A hallgatólagos tudás az explicit (vagy artikulált) tudással áll szemben. A hallgatólagos tudás működésének alapját az észlelési módok különbözősége jelenti. A gondolatnak (észlelésnek) vannak a figyelem szempontjából távoli és közeli (disztális és fokális) elemei. Az ezek közötti „mozgás”, változás (*tól-ra* viszony, Szívós Mihály szavaival: *hózzászervezés*), az első és a második, a közeli és távoli elem észlelése közötti integráció jelzi a hallgatólagos és explicit tudás közötti különbséget. A hallgatólagos tudást a „küszöb alatti észlelés”, a nem tudatos mozzanat is jellemzi. A hallgatólagos tudást Polányi fenomenológiai, funkcionális, ontológiai, szemantikai aspektusból ragadja meg. A szemantikai aspektus lényegét a szerszámhasználattal érzékelteti: az értelmezésre törekvés jelentés nélküli érzéseket alakít át jelentést hordozó érzésekké: ezzel az eredeti érzéstől távolabbra kerül a jelentést hordozó érzés. Ennek az integratív folyamatnak a leírásában használja Polányi a „benne lakozás” vagy később

embodiment (megtestesülés) fogalmát, amely azóta a kognitív nyelvészetben nagy utat futott be. A periférikus vagy disztális érzékelésből származó tudáselem egy fokálisan érzékelthez integrálódik; ezáltal a „test kiterjesztődik” (ez utóbbira korábban Samuel Butler is felfigyelt: a szerszám „testünk érzőképes kiterjesztése”). A magam kiegészítése szerint ez McLuhan „a média az érzékterületeink kiterjesztése” gondolatának alapja is: „Az érzékek különféle kiterjesztései által eredményezett érzékszervi aránymódosulások ismerete nélkül nem alkotható meg a kulturális változás elmélete” (McLuhan 2001: 57). A hallgatólagos tudás létét egyértelműen nyelvi jelenséggel (negatív nyelvi jelenséggel) lehet bizonyítani: azzal, hogy a hallgatólagos tudás nagyrészt nem verbalizálható (az explicit tudással együtt használatos, de nem externalizálható). Polányi közismert példája: a kerékpározás megtanulása, amelyet „szóban” lehetetlen tanítani, csak gyakorlatban nyert tapasztalatok, próbálgatás (utánzás) útján tanulható meg. Az emberek csak nagyon kis része nem tud megtanulni kerékpározni.

De megkülönböztetendő a hallgatólagos tudás és a hallgatólagos tanulás. Polányi példái (mint a kerékpározás megtanulása is) jórészt a hallgatólagos tanulásra vonatkoznak. A hallgatólagos tudásra a legjellemzőbb példákat a tudatküszöb alatti észlelés, másként a periférikus figyelemmel való észlelés köréből lehet venni, hívja fel a figyelmet Szívós Mihály. A hallgatólagos tudásra jó példa lehet az emberi arc felismerése; még érdekesebb, hogy az állattartó felismeri háziállata „arcát” (pofáját), míg a nem állattartó számára minden állat csaknem ugyanolyan. A hallgatólagos tanulásra a már említett kerékpározás megtanulása mellett a nyakkendő vagy cipőfűző bekötése lehet a legjobb példa. (Próbáljuk meg valakinek szavakkal elmagyarázni, megtanítani, hogyan kell egy nyakkendőt vagy cipőfűzőt bekötni.)

Szívós Mihály könyve a hallgatólagos tudás elméletének előzményeiről (felfedezéstörténetéről) és következményeiről (továbbgondolási lehetőségeiről) szól széles és színes, a szemiotikai szemléltre jellemző multidiszciplináris keretben.

Már az ókorban, Arisztotelésznál felbukkan a habitus (alkat) kérdése, amely akaratlagosan nem befolyásolható. Ilyen kérdés az ízlés: az egyén tudatától függetlenül változhat és változik is az ízlés tartalma, amelynek csak az eredménye tapasztalható: az ember egyszer csak másképpen hall és lát, és képessé válik újfajta műalkotások befogadására. (Izgalmas kérdése és feladata ez a művészeti oktatásnak éppúgy, mint a közművelődésnek.) Ugyancsak az ókorból származik a sensus communis (közös érzék, érzéklet), az érzékszervekben keletkező benyomások összehangolódásának a vizsgálata. Mindebből az is következik, hogy a hallgatólagos tudás többnyire interszubjektív természetű, csoportosan végezhető tevékenységekben nyilvánul meg. Legfrissebb élményem a 2017. december 30-i Csík-koncert a Bok-csarnokban: ez egy rendszeresen ezen a napon megrendezett koncert, öt éve minden alkalommal ott vagyok. Mindig nagyon jó a hangulat, van taps, füttyülés, kezekkel integetés, úgynevezett „csápolás”. Először a jelzett évben lehetett megfigyelni, hogy a koncertlátogatók tömegesen a mobiltelefonjuk lámpafényével „csápolnak”. Nyilván egyvalaki elkezdte, ez átragadt másokra is, és hamarosan az ötezes koncertterem mindegyik részében elkezdtek világító üzemmódban mozogni a mobiltelefonok. Az eset a Dawkins-féle úgynevezett méhhipotézis olyan példáira emlékeztet, amelyeket a „ragályszerűen” terjedő divathóbort körébe sorol. Ilyen például a megfordított baseballsapka divatja. A gyerekek „kényszeresen” utánozzák társaikat: „a saphahordó viselkedésük valóban, számszerűsíthetően a társaik saphahordó viselkedésének hatása alatt áll” (Dawkins 2008: 11). Quintilianus a hagyományos alapján kiemeli, a személyes tanítás és utánzás fontosságát (másoknál: tapasztalati tudásszerzés) és azt, hogy az élőszó az írottéhoz képest jobban hat. (Érdemes lenne ezen elgondolkodni a távoktatás híveinek.) Hogy a modern társadalomban ezen a téren mekkora hiány van, jól mutatják azok a jelenségek, amelyek a tapasztalati tudásátadás hiányosságát jelzik: szexuális tanácsadás, szoptatási tanácsadás, párkapcsolati tanácsadás, tréning, gyásztanácsadás; de gondolhatunk hagyományos falusi vagy mesterségbeli tevékenységek visszaszorulására, kihalására vagy olyan tapasztalatokra, hogy egyre kevesebben tudnak főzni, kötni, horgolni, barkácsolni.

A morális hallgatólagos tudás rejlik Szókratész daimónjában, a „Jelkiismeret hangjában”, a Platón, majd Epikurosz által leírt intuíción, az észjárásban (habit of mind, David Hume), az antik szkepticizmusra jellemző valószínűségi gondolkodásban (Gorgiasz), a hermeneutika korai megközelítéseiben (prebiblikus kutatások). Korán felfigyeltek arra is, hogy különösen a kézügyességre alapozott mesterségekben a jártasságok és készségek csak figyelemmel, gyakorlással és mester-tanítvány viszonyban sajátíthatók el. Tudományosan ezt a 20. században ezt az úgynevezett

Heisenberg-megfigyelés írta le: a cselekvő nem tudatosítja a cselekvésének részleteit, csak a célra koncentrálvá periférikus tudattal valósítja meg.

A hallgatólágos tudás összekapcsolódik a tudattalan fogalmával. Az európai filozófiában ehhez a kérdéskörhöz sorolható a figyelemmel kapcsolatos érdeklődés. Valószínűleg Leibniztől származik a „kis észlelések” (*les petites perceptions*) elnevezés, amellyel a figyelem fókuszán kívül eső számtalan apró, nem tudatos észlelésre utal: „ezer meg ezer jel van, amelyekből következtethetjük, hogy minden pillanatban végtelen mennyiségű percepció van bennünk, de tudatosság (appercepció) és reflexió nélkül; olyan változások ezek magában a lélekben, amelyeket nem veszünk észre, mivel ezek a benyomások vagy nagyon kicsinyek és nagyszámúak, vagy úgy összeolvadnak, hogy semmi egyéni megkülönböztethető vonás sincs bennök, de azért másokkal összekapcsolva nem szűnnek [sic!] meg hatást gyakorolni és összességükben legalább zavarosan magokat észrevéttetni”. Ebben a Leibniz-idézetben (128) már a hallgatólágos tudásba sorolt nem tudatos és nem reflektált elemekre történik utalás. Ezek az elemek leginkább az álmokból mutathatók ki: az álom nem tudatos, nem reflektált agyi működés, és egyes álmelméletek szerint az álom a nap közbeni tapasztalt, de nem tudatosított „végtelen mennyiségű percepció” egyik „terméke”: részben valamiféle feldolgozás, beépítés, részben szelektálás, kiürítés (vö. Balázs 2017).

Freud (1986: 48) az elvételek mellett „véletlen és tüneti cselekvéseket” említ és elemez, Wittgenstein az öröklött háttért hozza szóba (201). Ferdinand de Saussure fellépése, a nyelvi jel önkényes voltának túlhangsúlyozása akadályozta egy ideig a hallgatólágos tudás egyik fajtájának, a nyelvi hallgatólágos tudásnak a felfedezését. A szemiotikai ikonicitás elismerése azonban megnyitotta az utat ebbe az irányba. Charles Sanders Peirce a kortársi hatások alapján hangsúlyozza a tudatküszöb alatti eszmék által befolyásolt tudat predetermináltságát. A hallgatólágos tudás (különösen a nyelvi hallgatólágos tudás) fölfedezéséhez nagy lökést adott a korai pszichológia. Wilhelm Jerusalem, Freud és Hermann Imre nyomán Szívós Mihály egyetlen oldalon kétszer is idézi: „Az élőbeszéd pillanatról pillanatra tudattalan fokozatokról árulkodik” (166).

A hallatólágos tudás felismerésének komoly retorikai (modern retorikai, politikai és marketingkommunikációs) hozadéka lehet. (Szívós Mihály könyve még a vezetés- és közgazdaságtudományt is megemlíti, és a személyes mellett – az újdonság erejével – még intézményközpontú hallgatólágos tudásra is utal.) Az ókori retorikusok által kidolgozott kétfelé való érvelés jelentősége abban áll, hogy segít előhozni (verbalizálni, explikálni) a rejtett előfeltevéseket, ám egyik racionálisan kifejtett álláspont sem lehet önmagában eléggé meggyőző, mert a tapasztalatnak és a benne rejlő hallgatólágos tudásnak is óriási befolyásoló („eltérítő?”) szerepe lehet az értelmezésben. Nagyon egyszerűen bizonyítható ez az emberek mindennapi politikai véleménynyilvánítása kapcsán: ha egy politikai irány vagy politikus személye számukra korábbi tapasztalatok alapján nem rokonszenves, akkor történhet bármi, véleményüket nem vagy csak nagyon nehezen változtatják meg. És akkor ezen lehet elgondolkodnia a politikai, a média- vagy a marketingkommunikáció kapcsán.

A hallgatólágos tudás recepciója során felvetődött kérdések kapcsán kiderült, hogy létezik kollektív jellegű hallgatólágos tudás is. Ez a kérdés talán rokonítható Jung kollektív tudatalattijával. Az elmélet továbbgondolását segítette a szemiotikai dimenzió bevonása: a hallgatólágos és az explicit tudás elemeinek jelviszonyként való elemzése. Például az arckifejezés értelmét keresve az arcon (nem tudatosított) eligazító jeleket keressük. Később Polányi foglalkozott a hallgatólágos tudás és a metafora kapcsolatával, utolsó könyvét pedig a jelentésről írta.

Polányi elméletének hiányosságai között említi Szívós Mihály a hallgatólágos tanulásra hozott példák bőségét és a hallgatólágos tudásra vonatkozó példaanyag háttérbe szorulását, illetve a nyelvi hallgatólágos tudás kifejtetlenségét. Magam annyit vetnék föl, hogy az említett intuíció kapcsán érdemes lenne hozzátenni az ugyancsak megragadhatatlan ihlet jelenségét; illetve a hatások vizsgálatába behozható lenne a pozitív pszichológia által kutatott flow-élmény (Csikszentmihályi Mihály ide kapcsolható kutatásaira nem történik említés). A magányos bahtynyi esztétika nemzetközi és magyar szempontú feldolgozottsága, recepciója viszont jóval terjedelmesebb, mint ahogy azt Szívós Mihály említi. Tehát ez a téma még kedvezően bővíthető, és úgy vélem, hogy nagyon sok irányba.

Második könyv: A hallgatólagos tudás általános elmélete

Szívós Mihály könyve elsősorban filozófiai-tudománytörténeti munka, a hallgatólagos tudás kritikája és továbbgondolása, elsősorban szemiotikai továbbvezetése, de fontos tanulsága az úgynevezett Máté-effektus bizonyítása is – Polányi Mihály és a hallgatólagos tudás elméletének kapcsán. A Máté-effektus lényege a tudománytörténetben az, hogy egyes tudósok saját korukban vagy az utókorban olyan helyzetbe kerülnek, hogy olyasmit is hozzájuk kapcsolnak, nekik tulajdonítanak, ami nem az ő alkotásuk („akinek van, annak adatik”). És ez természetesen jellemző a tudattalan és a hallgatólagos tudás felfedezéstörténetére is, amelyet a filozófus Szívós Mihály igyekezett ez alkalommal aprólékos filológiai módszerrel pontosítani.

Szívós Mihály a hallgatólagos tudás – általa felállított – új, általános elméletének középpontjába az emberi érzékszervek sajátosságait állítja. Polányi látáscentrikus szemléletmódja helyére a halláscentrikusságot helyezi: „Arra nemigen ébredünk fel, ha láttunk valamit, de arra már igen, hogy hallottunk vagy esetleg éppen szagoltunk valami szokatlant vagy veszélyt jelzőt. A hallószerv és a külvilág közötti folyamatos, megszakítatlan a kapcsolat” (262). Hallószervünkre a „külvilág hatásainak való folyamatos kitettség” (284) jellemző, és ez kiemelkedő tény lehet a hallgatólagos tudás jellemzésekor. Ennek egyik bizonyítéka: „az anyanyelvet, a gondolkodásunk nyelvét és a tudás egyik fő hordozóját elsősorban hallás útján és nem utolsósorban hallgatólagos tanulással sajátítjuk el” (263). Sőt ennek további következményei vannak: „az akusztikus úton szerzett tapasztalatainkat, beleértve a nyelveket is, az elménkben másképpen és talán máshol is tároljuk, mint a vizuálisakat” (264). A hallószerv esetében több (négy) figyelemszintet lehet megkülönböztetni: fokális figyelem (egy személy), disztális figyelem (mások reakciói), akusztikus háttér zajai, amelyek közül a hallószerv előnyben részesíti az emberi hangokat, tehát ez a figyelmi szint kettéosztódik: emberi és egyéb hangok megkülönböztetésére (285).

A szemiotikai kiterjesztésből adódó másik észrevétel: „az adott jelekre épülő hallgatólagos tudás dominánsan indexikus jellegére lehet következtetni” (269). A „hallgatólagos” (tacit) tudás megnevezés is újragondolásra érdemes, hiszen leginkább az akusztikus érzéki benyomásokra gondolhatunk, és ez elfed bizonyos alapvető különbségeket. Talán jobb lenne – a több nyelvben erre a jelenségre alkalmazott – implicit és explicit tudás megjelölés. És ehhez illeszkedik a Szívós Mihály által bevezetett fogalom: akusztikus hallgatólagos tudás.

A hallgatólagos tudás kapcsán érdemes hangsúlyozni Polányi gondolatát: többet tudunk, mint amennyit el tudunk mondani. Az anyanyelvi hallgatólagos tudás kapcsán pedig: „a nyelvi hibáinkat jobban észre tudjuk venni és így a kiigazításokat és javításainkat könnyebben tudjuk eszközölni, ha a szöveget halljuk, mint ha csak némán olvasni tudjuk” (288). Valóban így van. Általános gyakorlati tapasztalat, tanítjuk is, hogy a megírt szöveget érdemes hangosan felolvasni, rögtön jobban kiütköznek a hibák. „Elsődlegesen ez azt jelenti, hogy a hallás útján szerzett nyelvi hallgatólagos tudásunk sokkal erősebb és mélyebb, mint amit a néma olvasás, tehát a vizualitás útján szereztünk” (288).

A téma keletkezéstörténetének áttekintése így summázható: „A hallgatólagos tudás általános elmélete alapvetően új megközelítési módot kínál a *sensus communis* közel két és fél évezrede meglevő problémájához” (314).

Szívós Mihály stílusára jellemző az alapos, logikus kifejtés, egy-egy téma fölvezetése, kifejtése, majd – az angol esszéstílusra jellemző módon – összefoglalása, értékelése. Ez okból a műben nagyon sok az ismétlés. Az alapos olvasót ez akár meg is zavarhatja (például Wittgenstein egy idézete szerepel a 202. oldalon, de utána rögtön a 204. oldalon is), de az anyagot inkább áttekinteni akaró, gyorsabban olvasók számára felfogható előzőkenységnek is. A szerző, aki önmaga is nemcsak reflektálja, hanem kiegészíti Polányi munkásságát, érezhetően igényt tart a párbeszédre, arra, hogy az ő gondolatait is továbbgondolják, kiegészítsék. Erre kísérlet ez a reflexió is.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2017. *Az álom nyelve*. Inter, Budapest.
Dawkins, Richard 2008. Az elme vírusai. *PRAE* 34: 5–18.

Freud, Sigmund 1986. *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Budapest.

McLuhan, Marshall 2001. *A Gutenberg-galaxis*. Ford. Kristó Nagy István. Trezor, Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE – Partiumi Keresztény Egyetem

Benő Attila – Fazakas Annamária szerk.: *Stilus virum arguit – A stílus elárulja az embert. Köszöntő kötet Máthé Dénes 65. születésnapjára.* Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2017. (Egyetemi füzetek 34.)

A kötet a szerkesztők köszöntő írásával kezdődik, amelyből Máthé Dénes életútja, nyelvfilozófiai, stilisztikai, retorikai és művelődéstörténeti munkásságát ismerheti meg az olvasó (11–2). Ezt az ünnepelt szaktudományi munkáinak jegyzéke egészíti ki (225–30). A könyv az erdélyi és a magyarországi kollégák írásait három csoportba foglalva közli.

A stílus az ember az első fejezet címe. Parti Nagy Lajos angolra fordíthatóságának nehézségeivel foglalkozik Ajtay-Horváth Magda (15–30), aki megállapítja, hogy a „[...] sokszor öncélú nyelvi bravúrnak az átültetése a legjobb fordítói készség és igyekezet ellenére is lehetetlen” (29). Benő Attila *Nyelvi játék, jelentés és fordíthatóság* című dolgozata (31) egyebek mellett a szójátékok, a hangalakai hasonlóságon és többértelműségen, valamint egyéb jelenségeken alapuló formák fordítási kérdéseit vázolja. Mindkettőjük tanulmányának esetleges pontosítását, továbbfejlesztését segítheti Forgács Erzsébet monográfiája, amely fordítási kérdésekre is kitér (2005: 34–46). Szintén a (mű)fordítás problematikáját boncolgatja Goron Sándor: *Arany János és Eugen Nida* [: Eugene Albert Nida] *fordítási elvei* című munkája (54–64). Megállapítja, hogy Arany nem egy dologban egy évszázaddal megelőzte elveivel a „tudományos diszciplínaként” nem létező fordításelméletet (63). – Büky László Füst Milán szóhasználatának hálózati pontjait mutatja be mint a fiatal Weöres Sándorra ható stíluselemeket (*Füst-jegyek egy Weöres Sándor-versben*, 41–53). – Kemény Gábor egy Kosztolányi-oximoron (*ájult bánatok*) Adytól eredeztethető előzményéről ír (65–8). – Keszeg Vilmos az osztályharcos idők ifjúsági irodalmában megjelenő, a kommunista nevelést szolgáló (magyar) néprajz- és népmeseellenességének történetét tárja az olvasó elé (*Az 1950-es évek hétfejtű sárkánya: a népmese* [69–91]). – Málnási Ferenc egy Szilágyi Domokos-vers látnivalón szövegteni indítatású elemzése éppen szövegteni alapozottságában lazán bánik a fogalmakkal (pl. a kohézióval: 82; a szövegmondatokkal: 87). – Nagy L. János népdallá alakult Arany- és Petőfi-versekkel, illetőleg zeneiségükkel foglalkozik, a nem egy esetben fölöslegesnek látszó kották és szolmizációk közlése mellett kevésbé meggyőző következtetésekkel (egy es „[...] Petőfi-sorok jó néhány ponton kevésbé sikerültek, mint a folklorizálódott változat sorai”, 94).

A kötet második fejezete: *Szókincs térben és időben*. Ebben Both Csaba Attila a székely nyelvjáróterület egyik falujának, Oklándnak nyelvjárásának és nyelvföldrajzi kapcsolatainak mintaszerű leírását adja (az adattári és terjedelmi lehetőségeken belül, 115–25). – Dimény Hajnalka a hangulatfestő szavak használati kérdéseiről és e szavak szerepköréről esszéjellel ír, egyes megállapításait nem támasztja alá forrás, pl. „[...] kevesen és ritkán használjuk őket” – mondja *andalog, ballag, bandukol, battyog* stb. szavakról. – Fazakas Emese tanulmánya a *stilus* és a hozzávehető szinonimák, valamint a *stilizál* szó régiségbeli jelentéseire, erdélyi használatára összpontosít pontos, megbízható adatolással (*A pennától a szőlés módjáig*, 131–38). – Minya Károly az általa a korábbi években készített áttekintését „[...] egy újabb szempont alapján kívánja rendszerezni a neologizmusokat: az eredet szerint” (143). Korábbi felosztásában (maga a szerző is látja) van némi partatlanság, kivált a fogalmi tartalom szempontjából (uo.), ezért megbízhatóbb alap a hagyományos fölosztás (fogalmi, jelentésbeli, alaki szempont alapján). – Simoncsics Péter etimológiákat adott a kiadványba, a *fejt* ’kihüvelyez; enthülsen’ és a *hasít* ’szétrepeszt’ igék eredetét keresi. Előbbit a *fej*, *fő* ’caput; Kopf’, utóbbit a *has* ’venter; Bauch’ származékának véli. – Nagy Erika művelődéstörténeti tanulmánya Teleki Mihály erdélyi kancellár és Kászonyi Márton szatmári jezsuita közötti levelezése a 17. század világába viszi az olvasót (153–61). – Tánzos Vilmos egy csiki faluban használatos nyelvi megnyilatkozásokat jelölő tájszavakat gyűjtötte össze tanulmányában (162–78), Zsemlyei